

ԵՐԱՔԾՈՂԻՑԱԿԱՆ

ԳԵՐՊ. ԿԻՒՐԵՂԵԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԵՒ ՀԱՅ ԵԿԵՂ. ԵՐԱՔԾՈՒԹԻՒՆԸ

○

ԵՐՁԱԿԱԿ. ԱԲԲԱՋՈՐ ՄԱՀՈՒԱՆ ՏԱՐԵԼԻՑԻՆ ԱԽԹԹԻ

Գեղարքունուսաէք, շնող և զարդարուէք Եկեղեցւոյ. — Երգէ. — Միւթարեան հեղինակաւոր «Դպրոց»ներ. — Կիւրեղեան Ալբահայր Հանդիսներու փառաւորէւ.

Ճիշտ տարի մ'առաջ՝ դեկտեմբեր 1ին՝ սպանիշ գոյնով՝ կը ներկուէր ճակիս Փետրամիքր կղզակակալ ցը:

Ուժուուն և ինն զարուններ բոլորող Ռւխտիս բարեկիշատակ Գլուխը Արհ. Գերպ. Խնասիկու Վ. Կիւրեղեան Արքեպիսկոպոս-Ալբահայր առ Աստուած փոխուած էր, ընդունելու մշտարոյր ծաղիկներու զրասանգ մը արդիւնափայլ ճակտին վրայ:

Իր մուտքը անմահ փառքի սեմերէն ներս, անշուշտ, մեծահանդէս եղած է: Լուսափետուր հոգիներ քաղցրածայն երգերով ընդ առաջ գնացած պիտի ըլլան Անոր՝ որ իր բարձր պաշտաման բազմա զրազ զործերուն միջոց՝ անխոնջ եռանդով հետամուռ եղաւ բարեկարգել « Ձինուուրեալ Եկեղեցին» դէպ ի գեր սլացող օրն ներգործիւնները, հեծտակներու իջուն խորհրդագաւորող Երաժշտութիւնը....

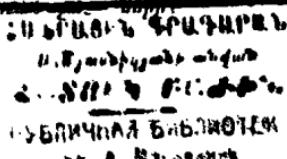
*
**

Երբեք լիով պատկերացուցած չենց կրնար ըլլալ երջանկայիշատակ Գերպ. Խնասիկոսի արքայութեան շրջանի գործութիւնը՝ եթէ չցուցինենք նաև գեղարուեստի այս նուիրական ասպարեզին մէջ այն ամէն հոյակապ ծառայութիւնները՝ զորս մատուցած է Հայ Եկեղեցւոյ:

Այս տեսակիտով՝ ահա երբ պահ մը կը նկատեմ Գերպ. Կիւրեղեանի թափած ջանցերն ու ձեռնարկները և

հեկան արդիւնքները իր քառասնամեայ պաշտօնավարութեան շրջանին՝ կը մղուիմ անզեղն բազմեցնել զինքը Հայ Եկեղեցւոյ էն երկելի գործիչներու կարգին վրայ, ուր չընազօրէն փայլեցաւ այդ զասէն՝ Սահակ Պարթևներու, Ստեփանոս Արևինցներու, Կոմիտաս կաթողիկոսներու, Խաչատուր Տարօնեցիներու, Ծնորհալիներու և այլ Ծնահիր ծակներու լուսեղէն կաճառ մը:

Եւ ստուգի արժանապէս պիտի մնայ Կիւրեղեան Արքահօր անունը մեր ազգային երաժշտական պատմութեան մէջ՝ իրը մին ամենին խանդավառ մշակներէն՝ որոնք ջանացած են ըստ կարեւույն լուսարանել, ուղղել ու պայծառացնել այդ գեղեցիկ ճիւղը՝ ի պայծառութիւն Եկեղեցւոյ: Ուստի պիտի չսխալիմ անշուշտ՝ եթէ ըստ բառին իմաստով զինքը կոչեմ Հայաստանիայց Եկեղեցւոյ պանծալի զարդը: Բայ էր իրեն՝ որ յարկ մը Ասուուցյ համար կանգնուէք. այլևս պէտք էր հոն ամէն ինչ կարող ըլլար խորհրդաւորել երկնային տաճարը, որով ջանալ՝ ըստ բանից Հայ Եկեղեցւոյ՝ զանիկայ զարձնելու « արդարոց հաեղիսատ, մեղատրաք քաւարան, երեշտակաց բնակարան, Քրիստոսի արքայարան, որոց մողվարան, տեղի պատինի, իւսոն Տիեզն և տուն Աստուծյ»: Առ այս ուղղուած էին իր ամրող զօրութիւնն ու մտածութիւնը՝ ոչ միայն կղզեկիս մէջ՝ այլ նաև մինչև արեւելի մեր առաջելութեանց սահման-

Ահա թէ ինչո՞ւ նոյն իսկ նիւթական բարեզարդութեան համար չէր խնայեր ոչ մէկ ջանք։ Անցան նախանձախնդիր բարեւոյն և գեղեցվն՝ որ գրեթէ միշտ անձամբ կը հսկէր, որպէս զի ճարտարապետին կամ գործառիրն բացարձակ քմահաճոյըին ոչ մէկ բան չմատնուի։ Մանաւանդ թէ ինըը կը պատրաստէր ընտիր ճաշակով մը ծրագիրը, և բրանացի կու տար պէտք եղած մանրամասն գաղափարները՝ լաւ

կիւրեղեան Արքահօր ճիզն ու վաստակ-ները՝ ծիսական բարեզարդութեանց մասին։ Բնութիւնն օժտած էր զինըը հնչուն և գեղափայլ ձայնով մը. կայտառ կրիտասարդի մը աւիւնն իր ծոցին մէջ վառ էր՝ նոյն իսկ իր յառաջացեալ պատկառելի հասակին մէջ, հակառակ անոր՝ որ երիտասարդ հասակին մէջ՝ կուրծքի հիւանդութեան մը սպառնալիքին դէմ մաքառելու դրկուած էր իր ծննդավայրը՝ Տրապիզոն։

Գերապ. կիւրեղեան Հայ Եկեղի փառաւորիլ — Լուսամկ. (1897-98):

ես նիւթական ու գեղարուեստական ամէն միջոցներով համապատասխանելու խորհուրդին, չէր գիտեր՝ որ անոր մէջ ես հետևող մը Կ'ըլլար Ռէխտի Երանաշնորհ Հեղինակին՝ որուն արժանաւոր յաջորդներէն էր։ Տարիներու բազմութիւնը շկրցաւ ազդեց բայց եթէ ֆիզիքականին վրայ միայն։ Ո՞վ կրնար երևակայել այն հուրը՝ որ իր առկայծեալ կեանքի վերջալուսի պահուն իսկ զես կը մղէր զինք՝ ի սպաս զնելու իր մշտագալար ճաշակը։ Ս. Զենոնի ամարանցի փոքրիկ մատրան գեղազարդութեան համար։

Շատ աւելի մեծ համեմատութեամբ եղան

յակայն Նախախնամութեան կարգադրութիւնները տարրեր էին Մեծին Միսիթարյա ապագայ Յաջորդին նկատմամբ։ Հիւանդ կարծուած կուրծքը գեղարուեստի գաշտին վրայ կուրծք պիտի տար խոչընդուներոււ։ Իր շքեղ ձայնին և ընդունակութեանց շնորհիւ ոչ միայն իր գործոն մասնակցութիւնը պիտի ընծայէր Աստուծոյ։ Տան փառաւորութեան՝ այլ նոր և կարեռ զարկ մը պիտի տար Հայ սրբազն երածշտութեան մշակոյթին։

Գերապ. կիւրեղեանի երաժշտական գործունէութեան վրայ խօսել առաջ՝ հարկ է նախ համառօտ ծանօթութիւն մը տալ

Ա. Ղազարու երկդարեան Մհնաստանիս
մէջ աւանդուած հայ եկեղեցական երգոց
մասին:

Վանցիս վաղեմի պատմութեան և մեր
ծերունի Հարց աւանդութեան համեմատ՝
Ուփուխու Երջանիկ Հեղինակը ինցն Միիի-
թար Սերաստացի ուսուցած է իր աշա-
կերտներուն՝ Հայ Եկեղեցւոյ շարականաց
եղանակները, զորս սորված էր Հայաս-
տանի վանքերուն մէջ; Միիթարայ շարա-
կանագիտութիւնը ապացոյցի պէտք չունի.
բառ է աչք մը տալ իր շարադրած տա-
ղերուն ու շարականներուն՝, զորս այնքան
նուրբ ճաշակով մը զիտցած է՛ ըստ մտաց
և ըստ եղանակի արտայայտութեան՝ իմաս-
տութեամբ դասաւորել Շարակնոցին գե-
ղեցիկ ու զգայուն « կանոն »ներուն վրայ,
մերթ հեռացնելով և մերթ ամփոփելով
խազերը՝ բառերու կարճութեան կամ եր-
կարութեան համեմատ:

Նկատի առնելով մեր շարականաց եղանակներու առ մեզ հասած անրախութիւնակը՝ որ լոկ անզիր աւանդութեան վրայ յցցած էր՝ չունենալով ձեռքերնիւ խազերու ստոյք բանալին՝ պէտք էր ընդունիլ անշուշտ թէ ո՞րքան նույրական և յարգի պիտի նկատուէր այն աւանդութիւնը՝ որ կը պահպանուէր երկու գար անընդհատ տեղու այսպիսի Հաստատութեան մը մէջ, ինչ որ կարելի չէր պահանջնել որդիշ տեղերէ՛ իրաւացի պատճաններու համար:

Սասանկան փոփոխութիւն կամ նորութիւն մը կը սկսի առաջին անգամ Աբախթարայ մահուանէն վաթուն տարիներէ վերը : Ասկիայ տեղի կ'ունենար ազգային հուշակաւոր հանճարի մը՝ առաջ-

Նակարգ երգիչ ու երգահան Պապա Համբարձումը մարգարել Լիմոնեանի (1768 † 1839) և ասոր հաւատարիմ և աւանդպապահ աշաւ կերտ Տիրացու Պետրոս Զէօմէքընեանի (1785 † 1840) ժամանակ, որն ըստ ազգին ընծայեցին երածշտագէտ աշակերտներ, Լիմոնեանի խումբին մէջ պէտք է որ դասուի նաև Միհարանութենէս Եղիսակայ Ալբեքափիսկոպոս Գերապ. Եղուարդ Վ. Հիւրմիւզեան, որ իր ժամանկութեան ժամանակ աշակերտած է մեծանուն Եղածշտին: Իսկ Տիրացու Պետրոսի աշակերտած է յետոյ ուրիշ սրբանչելի Միհիթարեան սոխակ մը՝ Պոլսեցի Հ. Օդոսուինոս Վ. Գույումճեան, որուն համար կ'ըսուի թէ տպայութեան ատեն մինչև իսկ երգած է Առւթանին զիմաց: Հիւրմիւզեանի ձայնը՝ ըստ իր ժամանակակից վարդապետներու՝ առ հասարակ կը ներբողուի անոյշ և զգայուն, ճիշդ իր դաշնակաւոր քերթուածներուն պէս²:

Փոփոխութիւնը մասնակտել կոչեցի, վասն զի անհիւայ մի միայն բանի մը տօնական գիտաւոր ստեղծներուն կը գերաբերի, ընթացիկ եղանակները կամ խմբերգները սեփականութիւն թողլով վաճական աւանդութեան. սակայն առանց նկատի առնելու կիւրեղեան Արքահօր խազերու մասին կատարած մերձաւոր ճշդումները, ինչ որ յետոյ պիտի տեսնուին գրութեանս շարքին մէջ: Հարկ է հոս անմիջապէս խոստովանիլ սակայն, որ ստեղծներու այդ նորամուս եղանակները միայն՝ բաւական են Ծիրացու Համրածումի չնաշխարհիկ ձիրքերուն գերազանցութիւնը ցուցնելու և դարուց ի դարս անմահացնելու իր անունը⁵:

1. Σωματικών Υψηλήθωρ Απερράγη. Έχει περιοδό 1771.
2. Ήρι μαστοκοινών απόθετης ζωτικότητας ουρανού στην ημέρα της γραπτωσίας ή απότομης ημέρας γραπτωσίας και έναντι της ημέρας γραπτωσίας της ημέρας της γραπτωσίας.

ժակուտ, ով ի սպառ եւ ծերութեամբն խրբնացեալ ի բնա-
տուն պառքեան»: (Բազմ. 1876 էջ 349):

Յ Թիշպէս ծանօթ է՝ Պապս Համարժմանք մեծահռուց չանձարին ծովոզն է Հայ Արդի Զայնագրութեան զիւաւը։ Այս նոր արուեստին փայ ունինց Մարտիանին գիւտսին մէջ Տօսպիոնոց և Մինաս Քիթիկների Հայ Արդի Զայնագրութեան մեծահրու զարգացնեալու արքական արքայութեան համար առաջարկ անունը, որու հրեակարան է և ըստ Կարսուաց Հիերամիցինի, որը նման Պապս Համարժմանքի օֆիականութեամբ։ Պատիկ պապացին պիտի Զանանեա ի լոյց ըն-

Փատանին Հիւրմիւզեան 14 տարեկան թ. Ղազար կու զայ: Իր բանամեայ վանական գործունէութեան ընթացքին կ'աւանդէ միանգամայն Պապա Համբարձումի այդ շըեղ եղանակները՝ աշակերտներու և վարդապետներու: Նոյնը կրնանք ըսկե Գոյշումնեանի համար. որով կ'ունենան երկուքն ալ իրենց հետեղները: Սակայն միշտ ամենէն նշանաւոր երգիչը կը մնայ ինըն Հ. Օգոստինոս, որ իր ինքնատիպ արուեստին անզուսպ ու վար գոյներուն և հրաշափեղ ձայնին գեղգեղանքին համար նկատուած է մինչեւ օրս Ս. Ղազարու վեհափառ երգիչը:

Այսպէս երկու մեծանուն աղբերակներու տարբերութենէն (որքան անոնք միաձոյլ ալ ըլլան) ինքիմուէ կը կազմուին երկու տարբեր հեղինակութիւններ Մայրավանքին մէջ այդ կարգի երգոց մասին, զորս կ'ուցքմ կոչէլ զոյզ երգչապետներու անոնսով՝ Հիւրմիւզեան և Գոյշումնեան «դ պրոց» ցներ:

Հիւրմիւզեան դպրոցին կը պատկանէր Արհիապատի կիրքեղեան Արքահայր:

Ինը ուղղակի Գերապ. Եղուարդի արծաթեայ փողէն լսած և ուսած էր Պապա Համբարձումի ստեղիները՝ զորս կ'երգէր այնքան ոգելից ու ենանդազին. բայց ամենէն աւելի՝ խմբերգներու պերճազեղ ու քաջավարժ առաջնորդն էր: Ամէն օտարական որ բախտ կը համարի Ս. Ղազարու մէջ մատուցուած եպիսկոպոսական ձայնաւորի մը ներկայ գտնուած ըլլալը՝ միշտ զմայլանքով կը յիշէ Ա. մէն. Գերապ. կիւրեղեանի ախորդավալուր ու վսեմափայլ ձայնը, որ յիրաւի տօներու փառարանին էր: Կզզեկիս պատերէն գուրս և նոյն իսկ հեռաւոր վայրեր՝ ուր այցելած էր արքայութեան սկիզբը՝ հիացումով կը յիշուին իր մատուցած ձայնաւորները:

Մեզմէ ովկ կրնայ մոռնալ հայրենի եկե-

ղեցական արարողութեանց մասին մեծանուն Հանգուցելոյն տածած անշէջ եռանզը: Դիւղագնացութեան ժամանակն իսկ՝ ամառանոցի մատրան մէջ սրբազան հանդէսներու զիխաւոր կազմակերպող ոգին ինըն էր, Աստուծոյ մերձ պահելու տենչով շըրջակայ ժողովուրդը՝ որ սրբալիր յօժարութեամբ զանգակի հրաւէրին կը սպասէր:

Ու կարծեն զեռ երէկ էր, իր բեղուն կեանքի մայրամուտէն քիչ առաջ՝, երբ նա ամարանոցի ծածքին տակ բազմած իր բազկաթոռուին վրայ լայնասփիւս դաշտին հանդէպ՝ կը լւեցնէր ինձ նուազ ձայնով բայց անխոնջ զգացումով Ս. Շաբաթի զեղեցիկ ստեղիներէն մին... Աւազ, կը զգար ու կը զգացնէր սակայն, որ տակաւ կը զիմէր զէց իր կեանքին գերջալոյսը, սկուելու համար անմուտ կեանքի մը պերճազեղ և յաւերժական արփին...:

Հ. Ղ. Տաթև

(Ժարութակելի)

ԳԵՐԱԾԻ ՀԱՅ ՏԱՂԱՆԴ ՄԸ

ԳԵՐՈՐԳ ՍԻՆԱՆԵԱՆ

1. — Համնարը՝ պարթանք է ազգի եւ սնմանութիւն.

« Ազգ մը ո՞րքան աւելի տաղանձներ և հանձնարեն հասցըն՝ այնքան աւելի մարդկուրեան օգտակար կը հանդիսանայ:

Հայու արժանատրութիւնը այս մասին կարող է պարծի՝ քանի որ ան հաւասար եւրոպական ազգերու՝ ոչ միայն երրամիտ քաղաքացիներ, գորավարներ, ձարտար արհեստագետներ հասուցած է ոչ կը հասցըն՝ այլ նուև միշտ ընդհանուր ազգերէ զնահատուոց և ծափահարուոց ընտիր անհատներ կը ծննացան. » զայս գրած էր Գեղունիի մէջ 1914ին, Հայութեան պատուարեր արհեստագէտ մը ցոյց տալով Յարութիւն Սինանիան կրածտապետը:

Զայտէ Բագմափեղ Հիւրուն վրայ այդ կարի հնատօքը բեկասիրութիւնը՝ յօզաւ ազգայնոց և ի յիշաւական Աշխատասիրուց անփոն ջանցերուն:

1. Օրուստու մէկ 1921.